

nažalost još nema.« Pored mišljenja recenzenta, s kojim se u cijelosti slažemo, na kraju treba posebice naglasiti da najnovija knjiga dr. Sime Perišića - *Gospodarske prilike Dalmacije od 1797. do 1848.* - koja se, uz uvažavanje najnovijih rezultata hrvatske historiografije, prvenstveno temelji na izvornoj arhivskoj građi, u čemu je njena najveća vrijednost, predstavlja izuzetno vrijedno djelo koje je popunilo značajnu prazninu u dalmatinskoj gospodarskoj povijesti prve polovice 19. stoljeća i tako omogućilo bolje i lakše razumijevanje kasnijih nacionalno-integracijskih procesa u vrijeme hrvatskog narodnog preproda u Dalmaciji.

Marjan Diklić

I. D E A K: DER K. (u) K. OFFIZIER 1848-1918,
Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar, 1991, 333.

O nekadašnjim dinastičkim, ili s druge strane republikanskim vojskama i njihovim časničkim korpusima napisano je do sada mnoštvo većih ili manjih djela. Namjera ove knjige, mađarskog historičara Istvana Deaka (od 1990. godine člana Ugarske akademije znanosti) bila je, pored ostalog, odrediti mjesto časničkom sloju ili kasti Habsburške (od 1867. dvojne, Austro-Ugarske) monarhije, unutar velike obitelji tadašnjih evropskih vojski i njihovih časničkih korpusa (knjiga je prvi puta objavljena na engleskom: *Beyond Nationalism. A Social and Political History of the Habsburg Officer Corps 1848-1918*, Oxford University Press, 1990).

Vojska je bila, zahvaljujući svojoj izrazitoj prisutnosti u svim zemljama Habsburške monarhije, njezina najznačajnija ustanova, a časnici, njezin živčani centar i duh vojske, poistovjećivali su se (identificirali) s njom. Za svakog časnika, unatoč različitom etničkom porijeklu, bilo je izvršavanje dužnosti prema Monarhiji najviša obaveza. Duboka povezanost časnika i vladara proizlazila je pak iz činjenice da su mu se zaklinjali na osobnu vjernost.

Cilj je autora bio istražiti socijalno i etničko porijeklo časnika, razloge njihovog stupanja u vojsku, njihov odgoj i obrazovanje, ideologiju (kodeks časti), stil života, njihove posebne navike, ulogu u politici, kulturi i društvu, razvoj časničkog sloja (korpusa) između 1848. i 1918. godine, veze časnika s civilnim vlastima, njihovu odgovornost za postojanje i slom Monarhije i konačno, njihov upliv na povijest istočne srednje Europe nakon 1918. godine.

U svojim istraživanjima Deak se oslanjao na podatke o nešto više od 1000 časnika (poručnika) iz godina 1870. i 1900. kojima je pokrio cijelo istraživanje obuhvaćeno vremensko razdoblje. Služio se mnogobrojnim objavljenim memoarima, te arhivskom građom (među ostalim i vojnim sudskim protokolima, te tzv. Conduite listama s ocjenama pretpostavljenih o vladanju pojedinog časnika i Qualifikations listama, s podacima o osposobljenosti svakog časnika i njegovim sposobnostima).

Posebnu pažnju Deak je obratio promjenama u socijalnoj strukturi časničkog sloja, koji je u početku bio kasta aristokrata, plemića, da bi se pred kraj njegovog postojanja sastojao pretežno od pripadnika građana, nižeg društvenog podrijetla, među kojima je bio iznenađujuće velik broj Židova.

Habsburška monarhija prikazana je kao dosljedan i uspješan pošivalac etničke i vjerske tolerancije, iako su u njoj živjeli pripadnici devet velikih nacija i skoro isto toliko vjeroispovjesti. Ističe da je Monarhija, unatoč rastu nacionalizma, za svoga postojanja uspjela sačuvati etnički i vjerski mir u svojim granicama. Kraj habsburške mnogonacionalne vojske 1918. značio je, navodi se dalje, i kraj vjerske i etničke tolerancije u srednjoj i istočnoj srednjoj Europi.

Knjiga je podijeljena na uvodno i još jedanaest poglavlja. U uvodnom poglavlju autor daje neke napomene o habsburškoj dinastiji i njenim narodima, o činovima i titulama u habsburškoj vojsci, o organizaciji i strukturi zapovijedanja, te o arhivskoj građi i metodi kojom se služio pri istraživanjima.

U prvom poglavlju, Od turskih ratova do revolucije 1848, prikazan je postanak i razvoj habsburške vojske. Prvom stalnom vojnom institucijom u Habsburškoj monarhiji Deak ne smatra stajaću vojsku, nego krajišku liniju obrane protiv Turaka, za čije osnivanje uzima godinu 1522. Drugom stalnom vojnom institucijom smatra Dvorsko ratno vijeće, osnovano 1556., zamijenjeno 1848. Ministarstvom rata. Stalnu vojsku stvara tek carica Marija Terezija od već postojećih habsburških pukovnija, plaćeničkih formacija i jedinica koje su osnovali staleži i imućniji pojedinci.

Apsolutizam, liberalne reforme, te zbivanja s habsburškom vojskom između 1850. i 1914. godine obrađeni su u drugom poglavlju.

Kovačnica budućih časnika (treće poglavlje), govori o školovanju budućih dočasnika i časnika (kadeta i pitomaca) od 1624. kada je osnovana prva (privatna) vojna akademija u Monarhiji. Prva državna (viša) vojna škola otvorena je za Marije Terezije, pedesetih godina 18. stoljeća. Na akademije su primali dječaci od 11-12 godina iz svih dijelova Monarhije i ondje školovani 7-8 godina.

O životu u pukovniji govori se u četvrtom poglavlju. Mladi je poručnik po dolasku u garnizon mogao nakon određenog vremena, ako je bio ambiciozan, pohađati neki od tečajeva za daljnje usavršavanje. Najizglednija mogućnost za brzo napredovanje u službi pružala se školovanjem za časnike glavnog stožera u tzv. »ratnoj školi«.

U petom poglavlju govori se o plaćama časnika, koje su omogućavale pristojan život tek od čina kapetana I. klase na dalje. No, kako je prosječno vrijeme čekanja na unapređenje u to vrijeme iznosilo 6 do 8 godina, časnik bi, kad bi dospio do tog čina, bio star već 50 godina. Stoga je velika većina njih umirovljena u činu natporučnika ili eventualno kapetana. Poručnici su zbog male plaće često gladovali. Znatnija promjena u životnom standardu časnika primjetna je tek nakon nagodbe, 1867, kad su plaće povećane. Časnici su se često zaduživali. Visine dugova varirale su od jednog guldena do astronomskih brojki.

Slijedeće poglavlje bavi se posebnom privilegijom časnika, nužnom obranom časti, koja je proizlazila iz vojnog kaznenog zakona i nije bila kažnjiva. Čast uvrijeđenog spašavala se zabranjenim i sudski kažnjivim duelom (dvobojem).

Sedmo poglavlje govori o braku, obitelji, seksualnom moralu i kriminalu. Mišljenja o braku časnika bila su unutar habsburške vojske podijeljena. S jedne strane smatrana je obitelj časnika teretom za državnu blagajnu i preprekom daljnjem razvijanju talenta i uspješnoj službi časnika. S druge strane bili su sinovi časnika najbolji i često jedini pouzdani izvor za popunjavanje časničkog korpusa. Broj časnika u nekoj jedinici, koji su smjeli biti oženjeni, strogo je ograničavan. Ženidbenim propisima (od M. Terezije na dalje) za zaključivanje je braka časniku bila potrebna dozvola naslovnika i zapovjednika pukovnije i njezinog časničkog zbora, uz polaganje ženidbene jamčevine (kaucije), kojom je trebala biti zbrinuta njegova supruga ako bi ostala udovica. Tijekom vremena propisi su se mijenjali, te je npr. 1861. umanjena kaucija za siromašne krajiške časnike. Do šezdesetih godina 19. st. život časnike obitelji bio je dosta težak, s jedne strane zbog malih plaća časnika, a s druge zato što je pukovnija skoro svake godine mijenjala garnizon. Stanje se nešto popravilo tek osamdesetih godina 19. st, kad su poboljšani uvjeti stanovanja časnčkih obitelji, a i jedinice su rjeđe mijenjale garnizone. Budući da je većina časnika ostajala neoženjena (npr. 1872. skoro 71%), tražili su društvo prilježnica (konkubina), tj. živjeli su sa ženama nevjenčano, ili su imali ljubavnice (metrese), a čest je bio i slučaj preljube, kao i druženja s prostitutkama. Među časnicima je bilo i homoseksualaca, od kojih je svakako najpoznatiji bio ruski špijun, pukovnik Alfred Redl, koji je 1913. godine, nakon što je otkriven, počinio samoubojstvo (o slučaju Redl, Deak donosi niz zanimljivih podataka). Autor se bavi i prijestupima časnika, te praksom Austro-ugarskog vojnog sudstva.

Slijedi poglavlje o mirovinskom sistemu časnika, udovicama i siročadi. Mirovine nižih časnika bile su do reorganizacije njihovog mirovinskog sistema, 1855, toliko male da su, ako nakon umirovljenja nisu uspjeli naći kakav posao, bili prisiljeni gladovati, a neki su u stanju očaja izvršili i samoubojstvo. Da bi si osigurali barem minimum novca potrebnog za život nakon umirovljenja, mogli su, uz dozvolu zapovjednika pukovnije, neposredno prije umirovljenja, prodati svoje časnčko mjesto. Mirovinski sistem časnika poboljšan je, u odnosu na prijašnje razdoblje, 1855. godine (do tad nije bio poznat pojam starosnih godina za mirovinu). Od tada je svaki časnik, koji je bio u aktivnoj službi najmanje 50 godina, imao pravo na mirovinu (nakon 1868. ta je granica smanjena na 40 godina), a, osim toga, s navršениh 60 godina života stjecao je pravo na mirovinu neovisno o godinama službe. No, i dalje je npr. najmanja mirovina časnika (300 guldena) zaostajala

za najmanjom mirovinom službenika (400 guldena). U nastavku ovog poglavlja autor obrađuje život »bijednih časničkih udovica« i njihove »gladne siročadi«, »preponosnih da bi molili, a presiromašnih da bi preživjeli«. Kao što je već spomenuto, udovice časnika trebale su živjeti od kamata njihovih ženidbenih jamčevina. Ako se časnik oženio prije stupanja u vojnu službu, morao je (do kraja službe) uplaćivati u posebnu časničku blagajnu za udovice. Ako ni toga nije bilo, priskakala bi udovici časnika u pomoć država, npr. prepuštanjem koncesija za kupnju i prodaju duhana (u malim kioscima), ili su im pomagali mjesni fondovi za siromašne. Iako su se prilike tijekom 19. st. poboljšale, još uvijek su krajem istog stoljeća njihove mirovine jako zaostajale za onima udovica službenica. Tek su zakonom iz 1907. znatnije povećane, a uveden je i doprinos za školovanje djece iz obitelji koje su imale manje od troje djece, do njihove punoljetnosti (24 godine). Dječake se slalo u vojne škole, a djevojčice u odgojne zavode za časničke kćeri.

Deveto poglavlje govori o časnicima plemićima. Uz pripadnike starih plemićkih obitelji, većina kasnijih plemića koji su služili kao časnici u habsburškoj vojsci (tzv. »novo plemstvo«), potječe iz i nakon razdoblja Marije Terezije, koja je stvorila novu elitu časnika od ljudi koji su velikom dijelom potjecali iz redova građana i za njihovu službu nagradila ih pravom da budu uzdignuti u plemićki stalež (nasljedno plemstvo) bez podjeljivanja dobara. Pomlađivanje starog plemstva nije dovelo do njegovog spajanja s novim plemstvom (stoga su i brakovi pripadnika ovih dvaju plemstava bili tek izuzeci). Od 1821. za stjecanje plemstva trebalo je biti časnikom najmanje 30 godina. Mogućnost dobivanja plemstva privlačila je i dalje među časnike sve više pripadnika građanskog sloja, tako da je to dovelo do postepene prevage građana u časničkom korpusu u drugoj polovici 19. stoljeća. Istovremeno opadanje postotka plemstva među časnicima Deak objašnjava postojanjem i drugih financijski privlačnih mogućnosti za stjecanje karijere, ali i rastućom indiferentnošću visokog plemstva prema Habsburgovcima.

Slijedeće poglavlje bavi se vjeroispoviješću, nacijom, daljnjim školovanjem, tj. usavršavanjem i karijerom časnika. Autor nastoji dati odgovor na pitanje koji su sve činioci određivali karijeru časnika. Oko 1850. ovisila je ona o društvenom porijeklu, financijskoj mogućnosti časnika da kupi mjesto u pukovniji i dobroj volji naslovnika pukovnije za to, ali i nadarenosti, sreći, ambicioznosti i kvalifikaciji stečenoj dodatnim obrazovanjem na raznim tečajevima. Pred Prvi svjetski rat otmjeno podrijetlo nije više značilo nekakvu prednost, kupovanje mjesta već je davno bila prošlost, kao i moć naslovnika pukovnije. Unapređivanje je tada bilo sistematsko i shematično (nakon što je ubrzano u razdoblju od 1880. do 1910. godine). Deak smatra da se u habsburškoj vojsci nije obraćala pažnja vjeroispovijesti njezinih pripadnika ukoliko su slijedili njihove vjerske dužnosti (pohađanje mise subotom). Osobitu pozornost autor posvećuje Židovima časnicima u habsburškoj vojsci. Smatra da ih je tom pozivu privlačila s jedne strane draž ugledne elite institucije i s tim povezana mogućnost konačne asimilacije, a s druge strane životni stil časnika, potpuno stran židovskoj tradiciji. Konstatira da je nemoguće doći do konkretnog odgovora na pitanje je li i kako nacionalnost utjecala na časničku službu i kakav je učinak imala na karijeru, djelomice zato što su sve statistike o etničkoj pripadnosti časnika krajnje nepouzdana, a s druge strane zato jer je to pitanje za vojsku službeno bilo potpuno nevažno. Mjestu rođenja časnika nije se pridavalo veliko značenje. Ističe nadalje da je habsburška vojska uvijek otvoreno odbijala svako ispoljavanje nacionalizma. Autor smatra da ključ za brzo unapređivanje i uspješnu karijeru u vojsci nije od šezdesetih godina 19. stoljeća ležao u vjeroispovijesti, nacionalnosti ili socijalnom podrijetlu, nego prvenstveno u obrazovanju i pohađanju tečajeva za daljnje obrazovanje, tj. usavršavanje, ali je karijera indirektno ipak bila ovisna o pripadnosti određenoj klasi, budući da je za prijem na daljnje školovanje trebala često puta dobra veza nekog od članova obitelji dotičnog časnika.

U posljednjem, jedanaestom poglavlju govori se o časnicima Monarhije u Prvom svjetskom ratu, a u posebnoj cjelini pod naslovom Epilog, o časnicima u zemljama nasljednicama Habsburške monarhije u Drugom svjetskom ratu.

Slijedi esej o literaturi, memoarima, te znanstvenim djelima i povijesnim prikazima. Knjigu zaključuje dodatak s imenima mjesta, bilješkama, registrom imena i popisom slika.

Ivan Jurišić

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVLJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

VOL. 26

Z A G R E B

1993.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR:

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Za izdavača
Ivo Goldstein

Priprema za tisak
Hrvoje Stančić

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje.

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti i tehnologije.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.